

TAS

JUHÁSZ Erika*

ELTE Eötvös József Collegium, Byzantium Központ, Magyarország

Beérkezett: 2022. február 5. • Elfogadva: 2022. február 12.

© 2022 A szerző(k)

ABSZTRAKT

A VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár neve alatt hagyományozódott *De administrando imperio* című munka egyedülálló adatokat szolgáltat (többek között) a magyarság korai történelmére vonatkozóan. A szövegben előforduló görögösített tulajdonnevekből – párhuzamos forrás hiányában – elsősorban a helynevek bevonásával és a jelentéstan eszközeivel próbálták rekonstruálni a magyar személynéveket. A tanulmány az Árpádok családfájának görög szövegét a kézirati hagyomány vizsgálatával, a segédanyagok (paleográfia, kodikológia) eszközeinek bevonásával igyekszik új megvilágításba helyezni.

KULCSSZAVAK

DAI, Árpád fejedelem leszármazottai, Falicsi, Fali, Tasi, másolási hibák, lapszéli bejegyzések

„Tudni való, hogy a jila és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság.

Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt.

Tudni való, hogy Árpád első fia, Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit, a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezeletet, a harmadik fiú, Jutocsa nemzette fiát, Falicsit, a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt.

* Levelező szerző. E-mail: juhaasz.erika@gmail.com

Tudni való, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái, Fali, Tasi és unokatestvérük, Taksony életben vannak.

Tudni való, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával.

Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak, a karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a jila is, amely nagyobb a karchánál.”

A szövegrészlet Moravcsik Gyula fordítása.¹ Árpád fejedelem családfája a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin neve alatt fennmaradt és *De administrando imperio* (a továbbiakban: *DAI*) címen ismert bizánci műnek a magyar történelem szempontjából egyik legfontosabb, sokat vitatott részlete (*DAI* 40,51–68). A fordítás a Moravcsik Gyula által gondozott kritikai kiadás alapján készült.² Szövegkiadása a hozzá készült kommentárral (amelyben a magyar vonatkozású fejezeteket ugyancsak ő magyarázta)³ és a *Byzantinoturcica*-ban összefoglalt addigi eredményekkel⁴ – Bury alapvetése után⁵ – a *DAI*-val kapcsolatos kutatások kiindulópontja lett. Moravcsik Gyula 1892. január 29-én született, és 50 évvel ezelőtt, 1972. december 10-én hunyt el; a kettős évforduló alkalmából ezzel a tanulmánnyal is szeretnénk kifejezni tiszteletünket munkássága előtt.

A *DAI* magyarokkal foglalkozó fejezeteiből korábban is jelentek meg részfordítások,⁶ Moravcsik Gyula fordításának megjelenése óta azonban általában az ő áttüztetésében szokták idézni (többé-kevésbé szó szerint) a szöveget.⁷

¹ Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*. Budapest (1988) 49. (Moravcsik Gyula 1972-ben bekövetkezett halála miatt a kötetet Kapitány István és Ritoók Zsigmond fejezte be és rendezte sajtó alá.) A fenti fordítás (helyesírás tekintetében) némileg módosított változata a mű első teljes magyar fordításában olvasható szakasz: *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula. Budapest (1950); A magyar fordításnak két reprintje jelent meg 2003-ban a budapesti Lucidus, illetve a szegedi Lectum Kiadó gondozásában.

² Moravcsik Gy. (ed.) – R. J. H. Jenkins (transl.): *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. (Magyar–görög Tanulmányok 29) Budapest (1949). Javított kiadás: Moravcsik Gy. (ed.) – R. J. H. Jenkins (transl.): *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. (CFHB 1, Dumbarton Oaks Texts 1) Dumbarton Oaks (1967), (1985², repr. 2008, 2009).

³ R. J. H. Jenkins (ed.): *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio. Vol. II. Commentary*. London (1962), majd 1967-ben (Dumbarton Oaks Texts 1A), repr. 2012.

⁴ Moravcsik Gy.: *Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*. Budapest (1942) (Magyar–görög Tanulmányok 20), Moravcsik Gy.: *Byzantinoturcica. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Budapest (1943) (Magyar–görög Tanulmányok 21); a második, javított kiadás: Berlin (1958²) (Berliner byzantinische Arbeiten 10–11), változatlan utánnyomás: Leiden (1983³).

⁵ J. B. Bury: *The Treatise De administrando imperio*. *BZ* 15 (1906) 517–577.

⁶ A teljesség igénye nélkül: Szabó K.: Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertette. Akadémiai székfoglaló. *Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye* 1 (1860) 61–167, ebben 145, 146, 152; Szabó K.: *A vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*. Pest (1869) 228–229; Wertner M.: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek (1892) 19; Pecz V.: *Adalék Árpád családjának genealogiájához. Egyetemes Philologiai Közlöny* 21 (1897) 7; Pauler Gy. – Szilágyi S. (szerk.): *A magyar honfoglalás kútjai. A honfoglalás ezredéves emlékére*. Budapest (1900) 128; Marczali H. (szerk.): *A magyar történet kútjainak kézikönyve*. Budapest (1901) 51–52.

⁷ Györffy Gy. (összeáll.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Budapest (1958), (1975²), (1986³), (2002) 117–118; D. Hadzisz – Kapitány I. (szerk.): *A bizánci irodalom kistükre*. Budapest (1974) 740–741. V. Kovács S.: *Régi magyar olvasókönyv*. Budapest (1977) 16–17; Moravcsik Gyula fordításaként

A fenti szakasz gyakori idézettségének nemcsak az az oka, hogy egyedülálló adatokat szolgáltat Árpád leszármazottairól; a családfa több problémával terhelt.⁸ A szerző korábban említette, hogy Árpád fia volt Liüntika,⁹ itt azonban Árpád négy fia között nem szerepel a neve. Az unokák (ἑγγονοί) között (a negyedik mondatban) nem szerepel a korábban említett Ezeleg és Falicsi, feltűnik viszont Fali és Tasi neve.¹⁰

A családfára vonatkozóan nincs párhuzamos forrásunk, ezért a szöveg alapján kell megkísérelnünk választ találni az ellentmondásokra. Liüntika személye – bár kilétére vonatkozóan számos elmélet született – máig rejtély a történészek számára; jelen tanulmányban nem tárgyalhatjuk a megoldási javaslatokat. Ezelegre is csak érintőlegesen fogunk utalni. Kutatásaink tárgya Fali és Tasi. Kettejük közül Tasi felbukkanásának értelmezése okozott nagyobb nehézséget a kutatóknak, de ahhoz, hogy a probléma megoldását megkísérélhessük, elengedhetetlen, hogy röviden áttekintsük a Falival kapcsolatos kutatás történetét is. Az eredeti névalak megállapítása és a név jelentésének meghatározása elválaszthatatlan egymástól, ezért ezeket a rekonstrukciós kísérleteket együtt tárgyaljuk.

A *DAI*-t magyarázó kommentárban a Φαλῆς név mellett ennyi áll: „See on 40/58”, az adott helyen pedig, Φαλίτζιν mellett: „He is the same as Φαλῆς (40/61).”¹¹

Jerney János a keleti népeknél megfigyelt névadási szokásból kiindulva, miszerint azok testi és lelki tulajdonság alapján osztották a neveket, Árpád fiait Torkos, Jeles, Iutos / Űtös és Solt nevekkal, unokáit Tévely, Aszályos / Ezelős, Vállas, illetve Tokos névvel adta vissza.¹² Phalitzis tehát nála Vállas néven szerepelt. Szabó Károly ezt az értelmezést cáfolta,¹³ és egy

közli a szemelvényt, de az némileg eltér a Moravcsik-fordítás szövegétől. A tulajdonneveket nem a vélelmezett magyar formában, hanem a görög szöveg alapján idézi, s később, végjegyzetben oldja fel őket. Nem szerencsés, hogy az idézetből hiányzik a harmadik (az egyik legfontosabb) mondat. Igaz, hogy terjedelmi okok korlátozták a szerkesztőt, de a hiátus miatt fontos adatok vesztek el így a szövegből. Kristó Gy.: Árpád fejedelemutódai. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 84 (1987) 12; Kristó Gy. (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7) Szeged (1995) 131–133; a görög nyelvű forrásokat Olajos Terézia gondozta.

⁸ Hogy az alábbiakat könnyebben lehessen követni, érdemes itt a szöveget eredetiben is idézni:

Ἰστέον, ὅτι ὁ γυλάς καὶ ὁ καρχῆς οὐκ εἰσὶ κύρια ὀνόματα, ἀλλὰ ἀξιώματα.

Ἰστέον, ὅτι ὁ Ἀρπαδῆς, ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων, ἐποίησεν τέσσαρας υἱούς· πρῶτον τὸν Ταρκατζοῦν, δεῦτερον τὸν Ἰέλεχ, τρίτον τὸν Ἰουτοτζᾶν, τέταρτον τὸν Ζαλτᾶν.

Ἰστέον, ὅτι ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Ἀρπαδῆ, ὁ Ταρκατζοῦς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Τεβέλῃ, ὁ δὲ δεῦτερος υἱός, ὁ Ἰέλεχ ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ἐζέλεχ, ὁ δὲ τρίτος υἱός, ὁ Ἰουτοτζᾶς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Φαλίτζιν, τὸν νυνὶ ἄρχοντα, ὁ δὲ τέταρτος υἱός, <ὁ> Ζαλτᾶς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ταζῖν.

Ἰστέον, ὅτι πάντες <οἱ> υἱοὶ τοῦ Ἀρπαδῆ ἐτελεύτησαν, οἱ δὲ ἑγγονοὶ αὐτοῦ, ὁ τε Φαλῆς καὶ ὁ Τασῆς καὶ ὁ ἐξαδελφος αὐτῶν, ὁ Ταζῖς, ζῶσιν.

Ἰστέον, ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ Τεβέλῃς, καὶ ἔστιν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Τερματζοῦς, ὁ ἀρτίως ἀνελθὼν φίλος μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ, τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχᾶ Τουρκίας.

Ἰστέον, ὅτι ὁ Βουλτζοῦς, ὁ καρχᾶς ἔστιν ὁ υἱὸς τοῦ Καλῆ, τοῦ καρχᾶ, καὶ ὅτι τὸ μὲν Καλῆ ἔστιν ὄνομα κύριον, τὸ δὲ καρχᾶς ἔστιν ἀξίωμα, ὥσπερ καὶ τὸ γυλάς, <ὁ> ἔστιν μείζων τοῦ καρχᾶ.

Az *apparatus criticus*-ban közölt eltérések közül annyit érdemes megjegyezni, hogy a Τασῆς előtti ὁ határozott névelő a korábbi kiadásokban nem szerepelt, azt Moravcsik Gyula állította helyre a *codex unicus* alapján.

⁹ *DAI* 40,12. A szöveghehelyeket a fejezetszám és az azon belüli sorszámok megadásával közöljük, a legutolsó (1985-ös) szövegkiadás alapján.

¹⁰ Az alábbiakban – a szó szerinti szakirodalmi idézeteket kivéve – a tulajdonneveket Moravcsik Gyula fordításában vagy a kiadásban szereplő görög alakokkal, illetve azok latin betűs átírásával szerepeltettük.

¹¹ Jenkins: *i. m.* (3. j.) 153.

¹² Jerney János' *Keleti utazása a „magyarok” őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. I.* Pest (1851) 135.

¹³ Szabó (1860): *i. m.* (6. j.) 147.

Vál névalak mellett tette le a voksát, melyet a Fejér megyei Vál településsel hozott kapcsolatba. A *DAI*-ban olvasható Φαλίτζις (a szövegben *accusativus*ban: Φαλίτζιν) és Φαλῆς nevek mögött ugyanazt a személyt vélemezte. Indoklásképpen azzal érvelt, hogy máskülönbön Phalitzis (a „mostani fejedelem”) is kétszer kellene hogy szerepeljen a szövegben, akárcsak Taks (*sic*): egyszer Árpád fiainak fiai közt, egyszer pedig az életben lévő unokák sorában.¹⁴ Kerékgyártó Árpád a latin fordításra támaszkodva akarta kétségbe vonni Szabó állítását, és a fordítás alapján próbálta bizonyítani, hogy két külön személyről van szó. Kerékgyártó szerint Phalitzis (nála *Phalitzin*) Árpád *unokája*, Phalés (*Phale*) Árpád *kisunokája* volt.¹⁵ A latin fordítás azonban, amelynek alapján érvelt, több hibát is tartalmaz: *Omnes Arpade filii mortui sunt, superstitibus tantum eorum nepotibus* [οἱ δὲ ἔγγονοι αὐτοῦ ... ζῶσιν] *Phale et Thase, cum patrueli eorum* [καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτῶν] *Taxi*.

A latin fordítások a korábbi szövegkiadásokra mennek vissza: Moravcsik Gyula kritikai kiadása előtt hét teljes kiadása volt a szövegnek, három filológus munkája. 1611-ben jelent meg az *editio princeps*. Ezt Johannes van Meurs (Meursius, 1579–1639) készítette, ő adta a műnek a *De administrando imperio* címet is. A vatikáni kéziratot használta, melyet akkor még a heidelbergi Bibliotheca Palatinában őriztek. 1617-ben újra megjelent a szöveg, változatlan formában. Johannes Lami pedig harmadszor is megjelentette (némileg feljavítva) a Meursius-összkiadásban. Meursius 1617-es kiadását Anselmo Banduri összevetette a párizsi kézirattal, s számos ponton javította a szöveget. Így látott napvilágot az új kiadás 1711-ben, melyet változatlan formában újra kiadtak 1729-ben, majd kis változtatásokkal 1864-ben a *Patrologia Graeca* sorozatban. Bekker a kéziratokat nem használta; Meursius és Banduri szövegét kollacionálta, úgy adta ki újra a *DAI* szövegét 1840-ben.¹⁶ A Falira és Tasira vonatkozó latin mondat (az *ablativus absolutus*-ban álló *Phale* és *Tase* névalakkal) mindhárom kiadónál ugyanúgy szerepel, csak a Meursiusnál még hiányzó *eorum*-ot a kollacionálás után Banduri (és Bekker) pótolta a *cum patrueli eorum Taxi* kifejezésben. Megfigyelhető azonban, hogy a latin fordítás nem pontosan ugyanazt mondja, mint a görög szöveg, ami később – a latin változatra hagyatkozó kutatók körében – további hibás hipotézisekhez vezetett.

¹⁴ Szabó Károly később is a két személy azonosságát mellett érvelt: Szabó (1869): *i. m.* (6. j.) 228. 1. j.: „Vál neve itt kétszer fordul elő, egyszer tárgyesetben τὸν Φαλίτζιν és egyszer alanyesetben ὁ Φαλῆς; amannak Valics vagy Válics, emennek, mely mint alanyeset a nevet tisztábban adja, a görög ἡς végzet elvetése után Vál kiejtés felel meg...”

¹⁵ Kerékgyártó Á.: *Magyarország mívelődésének története, különös tekintettel az anyaország, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére*. Pest (1859) 189.

¹⁶ Constantini Imperatoris Porphyrogeniti, De Administrando Imperio, ad Romanum F. Liber nunquam antehac editus. Ioannes Meursius primus vulgavit, Latinam interpretationem, ac Notas adjecit. Lugduni Batavorum. Ex officina typographica Ioannis Balduini, impensis vero Ludovici Elzeviri. MDCXI; Constantini Porphyrogennetae Imperatoris Opera. In quibus Tactica nunc primum prodeunt. Ioannes Meursius cellegit, coniunxit, edidit. Lugduni Batavorum. Ex Officina Elzeviriana. Anno MDCXVII; Ioannis Meursi Operum volumen sextum ex recensione Ioannes Lami, Florentiae, MDCCXLV 929–1132; Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae ... Opera et studio domni Anselmi Banduri Ragusini Presbyteri ac Monachi Benedictini è Congregatione Melitensi. Tomus primus. Parisiis. MDCCXI. (Corpus Byzantinae Historiae XXXIII) 53–157; Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae... Opera et studio domni Anselmi Banduri... Venetiis 1729. (Corpus Historiae Byzantinae XV) I. 45–127; Patrologiae cursus completus ... Series Graeca posterior ... accurante J. P. Migne. 113. Parisiis 1864. c. 158–422.; Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio. Accedit Hieroclis Synecdemus cum Banduri et Wesselingii commentariis. Recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae 1840. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) 65–270.

Kerékyártó ismerte Pray György és Katona István műveit, akik a latin fordítás alapján tárgyalták a genealógiát. Pray a *DAI* alapján összeállított családfán *Ezelech* fiaként (tehát *Jezech* unokájaként) szerepeltette *Phalest*, és *Jutotzas* fia volt nála *Phalitzim* (*sic*).¹⁷ Tizenöt évvel később az Árpád-utódok fejedelmi sorát taglalva ugyanerre a következtetésre jutott.¹⁸ Katona István rámutatott ugyan Pray elméletének gyengeségeire,¹⁹ annak mégis akadtak követői: Wertner Mór – több szempontból is problémás fejtegetések után²⁰ – a könyve végén található táblázatban („Az Árpádok nemzedékrendje”) *Faliczin* fiának, *Jutócz* unokájának tette meg *Falt*.²¹ A fenti leszármaztatás a görög szöveg alapján semmiképpen sem indokolható: a téves elképzelések a kiadásokban szereplő rossz latin fordításra vezethetők vissza. Ráadásul, mint láthattuk, *Phalitzin* (*Faliczin*), illetve *Phalitzim* alakban adták meg a fejedelem nevét,²² nem ügyelve rá, hogy a görög szövegben az ἐποίησεν után *accusativus*ban állnak a felsorolt nevek, és itt a latin fordítás is megőrizte a görög mondat (ὁ Ἰουτοτζᾱς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Φαλίτζιν) szerkezetét: *Jutotzas filium suscepit Phalitzim*.

Szabó Károly a Φαλίτζις és Φαλῆς nevek közül az utóbbit tartotta helyesnek, s szerinte a Phalitzis alakot, „mint különben sem magyarosan hangzót” másolói tévedésnek köszönhetjük. Nagy Géza is egynek gondolta a két nevet, az Árpád-kori személynevek között *Falis* (*Falès*, *Falitzis*) neve alatt azonban a Falitzis alakból – Szabó Károly Vál névalakját cáfolva – arra következtetett, hogy „a Falès = Falisz alakból az és végzet is a névhez tartozik”.²³

Pecz Vilmos – szintén fenntartva azt, hogy a két név egy személyt takar – a Szabó Károly által gyanított másolási hiba helyett mindkét alakot Konstantintól származtatta, „ki az idegen nevek átírásában megelégszik a gyökalak következetes írásával, míg a képzők, ragozási alakok és ékezet használata tekintetében szabadabban jár el, s így a jelen esetben is a Phales és Phalitzis alakoknál a Φαλ gyököt majd -ῆς majd -ίτις képzőbeli és ragozási végződésekkel látja el”.²⁴ Phalésnak pedig szerinte „a görög végzet elvetése után Fál vagy Vál kiejtés felel meg”.

Fiók Károly nagy port kavart tanulmányában elődeihez hasonlóan egyetlen személynek tartotta Phalitzist és Phalést. Abban látta a név érdekességét, hogy az Árpád-házi nevek közül egyedül ebben van „magyar vonás”, ráadásul mindjárt kettő is: a szókezdő *f* hang és az *-is*,

¹⁷ Pray Gy.: *Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum, ab anno ante Natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVII. Annalium. Pars III. complectens Res gestas Hungarorum. Liber I.* Pest (1761) 323–357, ebben a 343. oldalon a *q*) jegyzet.

¹⁸ Pray Gy.: *Dissertationes Historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.* Vindobonae (1775) 241–242, ahol már Phalitzimum *accusativus* is előfordul.

¹⁹ Katona I.: *Historia critica primorum Hungariae ducum, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata.* Pestini (1778) 474–475.

²⁰ Wertner: *i. m.* (6. j.) 19–20, ahol a magyarokról tudósító forrást VI. Bölcs Leó műveként idézi.

²¹ Wertner: *i. m.* (6. j.) 636. Pedig a 19. oldalon még így fordította a szöveget: „Tudni kell, hogy ... harmadik fia Jutotzas nemzette Falitzis-t (= Vál); negyedik fia Zaltasz pedig Takszisz-t (= Taksony). Tudni kell, hogy Arpadesz összes fiai meghaltak, de unokái Falesz és Tasész, valamint unokatestvérük Takszisz még élnek.” (A névmutatóban [VII–VIII.] Fálesz és Tasész szerepel.)

²² Például: Szalay L.: *Magyarország története I. A' nemzet' Európába érkezésétől az arany bulla' alkotásáig.* Lipcse (1852) 33. 41. j.; Kerékyártó: *i. m.* (15. j.) 190; Wertner: *i. m.* (6. j.) 636.

²³ Nagy G.: Árpád-kori személyneveink. (Második és befejező közlemény.) *Turul* 9 (1891) 121.

²⁴ Pecz: *i. m.* (6. j.) 8.

-os melléknévképző. Úgy gondolta, a név Vál-nak vagy magyarosan Fál-nak hangzott; a *Fāl* (Φαλῆς) szerinte *kun* népnévet, a *Fāl-is* (Φαλίτζς) *kunos* melléknévet jelentett.²⁵

Noha Vál neve továbbra is előfordult a szakirodalomban,²⁶ Pauler Gyula felvetése 1900-ban új irányt jelölt ki a névalak kutatásában.²⁷ Pauler nyomán a Fajsz helynevekkel hozták összefüggésbe Árpád unokáját, a történészek egy csoportja pedig Fajsz / Fajsz néven emlegette.²⁸ A helynevekből a honfoglaló magyarság megtelepedésére és a fejedelmi család szálláshelyeinek elhelyezkedésére vonatkozólag Györffy György vonta le a legmerészebb következtetéseket.²⁹ Ebben a koncepcióban Fajsz is jelentős szerepet kapott.

A kutatási irányzatnak azonban több bírálója is akadt.³⁰ A történészek közül talán Kristó Gyula kelt ki ellene legélesebben,³¹ aki hangtörténeti alapon cáfolta Falicsi és Fajsz azonosságát, mert a feltevésben nem talált megnyugtató magyarázatot a *cs* ~ *sz* vált(ak)ozásra.³²

A nyelvészek között is akadtak követői Paulernek,³³ de többségük nem fogadta el a Fajsz alakot.³⁴ Melich János kitartott a Vál megfelelő mellett,³⁵ melyet bulgár névalaknak tartott és a latin Valens > görög Οὐάλης > óbolgár Оуалъ névből eredeztetett. Karácsonyi János azonban nem tartotta valószínűnek, hogy eleink között görögkeleti szláv személynév előfordulhatott volna, s elvetette azt, hogy a Vál személynév mögött – „feltéve, hogy a Porphyrogeneta Konsztantintól említett Φαλῆς, Φαλίτζς nevet Válnak kell olvasni” – Valens császár neve rejlik.

²⁵ Fiók K.: Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma. *Századok* 41 (1907) 585–617. Bleyer J.: Néhány megjegyzés Fiók Károlynak »Géza fejedelem nevérol« szóló értekezéséhez. *Századok* 41 (1907) 758–762. Fiók K.: Géza fejedelem nevérol. Feleletül Bleyer Jakab megjegyzéseire. *Századok* 41 (1907) 862–865. Bleyer J.: Végszó. *Századok* 41 (1907) 865.

²⁶ Például: Bartoniek E.: Az Árpádok trónöröklési joga. *Századok* 60 (1926) 785–841, ebben 803–804.

²⁷ Pauler Gy.: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest (1900) 163–164.

²⁸ Például: Hóman B. – Szekfű Gy.: *Magyar történet. I.* Budapest (1928) 157–158; Heckenast G.: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest (1970) 43–44.

²⁹ Györffy több publikációjában is kifejtette álláspontját, többek között: Györffy Gy.: A kalandozások kora. In: *Magyarország története. I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk. Székely Gy. – Bartha A. Budapest (1984) 651–716, ebben 680–684; Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeológiai Értesítő* 97 (1970) 191–242 (*passim*); Györffy Gy.: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 15 (1972) 261–320, ebben 316–317. 177. jegyzet.

³⁰ Karácsonyi J.: Árpád birtokai. In: *Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű*. Szerk. Csánki D. Budapest (1907) 139–145, ebben 141; tágabb összefüggésben például: Solymosi L.: Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68 (1972) 179–190.

³¹ Kristó Gy.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 55 (1976) 1–101, ebben 33: „Jelen tudásunk szerint tehát azt kell mondanunk, Φαλίτζιν, Φαλῆς fejedelem nevét magyar helynevek nem őrizték meg.”

³² Kristó Gy.: Falicsi és Fajsz. *Magyar Nyelv* 91 (1995) 36–44, ebben 37.

³³ Például: Balázs J.: A magyar nemzetfogalom nyelvtörténeti előzményei. *Magyar Nyelv* 71 (1975) 288–299, ebben 293; Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I^a*. Budapest (1983^a) 211; Harmatta J.: Konstantinos Porphyrogennétos magyar vonatkozású művei. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács L. – Veszprémy L. Budapest (1996) 105–112, ebben 108.

³⁴ Lásd például: Gombocz Z. – Melich J.: *Magyar etymologiai szótár. II.* Budapest (1914) 138. Legvehemensebben talán Pais Dezső bírálta. Lásd a Levélszekrény rovatot a *Magyar Nyelv* 68 (1972) 128. oldalán, ahol Solymosi László megjelenésre előkészített tanulmányához (lásd fenn 30. j.) csatlakozva egy tervezett – de meg nem jelent – közleményéről írta: „amelyből alighanem kiderül, hogy nem annyira Anonymus költ helynevekből személynéveket, illetőleg személyeket, mint inkább egyes újabb, sőt egészen »modern« történettudósok, akik a Fajsz helyneveket Árpád-ivadékká és fejedelemmé perszonifikálják.”

³⁵ Melich J.: *Szláv jövevényszavaink I/b. A magyar nyelv keresztény terminológiája*. Budapest (1905) 88–89, 420–421.

Véleménye szerint teljességgel kizárt, hogy a „rettentő nagy ariánus” és „gyűlöletes emlékü” Valens császár (364–378) nevét a görögkeleti szlávok személynévként használták volna, s így az szláv jövevényszóként a magyar nyelvben megjelenhetett volna.³⁶ Pais Dezső szerint a Φαλις egy magyar *Fali* alak görögösítése lehet, a hosszabb *Falicsi* alakban pedig a *Fali* név -csi képzős becéző változatát vélte felfedezni.³⁷ A *Fali* alakot a *fal* igével hozta kapcsolatba,³⁸ s ’faló, falánk’-nak értelmezte,³⁹ követve ezzel Németh Gyula felvetését, aki Φαλις apja, ’Ιουτοτῆς nevét egy „nyelni szerető, ingyenc” értelmű török igenéből származtatta, unokatestvére, ’Εζέλεχ nevét pedig a régi magyar *ézel* „ízlel, kóstol” ige származékának tekintette.⁴⁰ Németh Gyula egyébként szóvégi -s (olv. -š) meglétével is számolt a Φαλις név átírásakor, s *Fa[e]lics* ~ *Fa[e]llis* alakot feltételezett.⁴¹ Gyóni Mátyás a Φαλις szórvány esetében egykorú magyar *fálits*, a Φαλις eredetijeként *fáli* hangalakot rekonstruált.⁴² Pais elképzelésén tehát annyit módosított, hogy a *fálitsi* végén a szóvégi -i magánhangzót feleslegesnek vélte, mondván, hogy „az -ic görögösítő végződésnek legfeljebb csak palatalizáló szerepe van”. A *fáli* esetében viszont úgy látta, hogy a görög Φαλις-ban „a hangsúly biztosít a szóvégi magyar *i* teljesértékű hangzásáról”, a -cs pedig „görögösítő végződés, mely az -i végű magyar neveknek megszokott”. A Herényi István felvázolta családfán Jutas fiának neve Falics.⁴³

Kristó Gyula azonban feltette a kérdést, vajon bizonyos-e, hogy a név veláris hangrendű volt. Fent említettük, hogy Németh Gyula már felvetette a palatális hangalakú olvasat lehetőségét: *Fa(e)lics*, a Falész esetében: *Fa(e)llis*. Ezt Kristó elutasította, mondván, hogy „ha a császár egy *Fa(e)llis* hangalakot hallott volna, azt nem *Falész* (a középgörög kiejtés szerint *falisz*), hanem *Falészosz* alakban adta volna vissza”. Gyóni Mátyásra hivatkozott, aki kimutatta, hogy a görög *alpha* ötféle magyar magánhangzót jelölhetett,⁴⁴ s felhasználva azt a megfigyelést, hogy a *DAI*-ban az *alpha* gyakran jelöli a magyar nyílt *e*-t,⁴⁵ azt feltételezte, hogy a Falitzis *alphája* is magyar nyílt *e* lejegyzésére szolgált. Amellett érvelt, hogy Falitzis neve palatális magánhangzóból állt, és **Feli*-nek, teljesebb alakjában **Felics(i)*-nek ejtették.⁴⁶ A szófejtéshez pedig abból az uráli alapszóból indult ki, melynek hangalakja **pälä* volt, s ’*halb; fél*’ jelentéssel bírt.⁴⁷ A *fél* szó Kristó feltételezése szerint az ősmagyar kor végén vagy az ómagyar kor elején **fälē* ~ **fáli* hangalakot mutatott, s az utóbbit (**fáli*) jegyezte le szerinte a bizánci császár Φαλις alakban. Ehhez járult még a -cs kicsinyítő képző, és esetleg egy -i tövéghangzó és ebből lett a *DAI*-ban *accusativus*-ban megörzödjött Φαλις. Szerinte a nevet *Fél*-nek (az

³⁶ Karácsonyi J.: Vászoly még sem Basilius. *Magyar Nyelv* 1 (1905) 309–311, ebben 311.

³⁷ Pais D.: *Fal*. *Magyar Nyelv* 27 (1931) 242–246, ebben 242–243.

³⁸ Ötletét többen elfogadták, *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Szerk. Benkő L., Budapest (1991) 252. is átvette.

³⁹ Álláspontja mellett még 1960-ban is kitartott: Pais D.: Árpád nemzetségének személynévei. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi konferenciája, 1958*. Szerk. Mikesy S. Budapest (1960) 94–98, ebben 95–96.

⁴⁰ Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest (1930) 286–290.

⁴¹ Németh: *i. m.* (40. j.) 282.

⁴² Gyóni M.: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. (Magyar–görög Tanulmányok 24) Budapest (1943) 139.

⁴³ Herényi I.: A magyar törzsszövetség törzsei és törzsfői. *Századok* (1982) 62–92, ebben 74.

⁴⁴ Gyóni: *i. m.* (42. j.) 160–161.

⁴⁵ Gyóni: *i. m.* (42. j.) 23.

⁴⁶ Kristó: *i. m.* (32. j.) 40–41.

⁴⁷ Lakó Gy. – Rédei K.: *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. A–GY*. Budapest (1967) 196.

egésznek a fele), becézett alakjában *Felecskének* kellene értelmezni.⁴⁸ Elmélete nem épült be a tudományos köztudatba.

Mint láthattuk, a *DAI* szövegében szereplő Φαλίτζς és Φαλῆς görög alakoknak az elmúlt több mint 250 év szakirodalmában Valics, Válics, Phalitzis, Phálitzis, Falitzi, Falitzis, Fálesz, Fa[e]lics, Fa[e]lis, Felicsi, illetve Fali, Feli, Phalés, Falés, Phales, Falesz, Falész, Falis, Falisz, Fajsz, Vállas, Fál, Vál, Veli megfelelőivel is találkozhattunk. Az újabb közleményekben általában a Moravcsik Gyula által használt (és – mint fentebb láthattuk – Pais Dezsőre visszavezethető) Falicsi és Fali alakok tűnnek fel.⁴⁹ A névnek a *fal* igéből történő származtatása ugyan még a *Korai Magyar Történeti Lexikon*-ba is bekerült,⁵⁰ a név illetén magyarázata – csakúgy, mint a többi Árpád-utód nevének étkezéssel kapcsolatos értelmezése – lassan feledésbe merül.⁵¹

Azért láttuk szükségesnek összefoglalni a kutatás jelenlegi állását, hogy bemutassuk, nincs konszenzus a kutatók között sem Fali nevét, sem nevének eredetét illetően. Önmagában nem tudták értelmezni, csak ha Falicsival azonosították és/vagy helynevekkel hozták kapcsolatba. Amennyiben Falit azonosítjuk Falicsival, akkor fejedelemsége – melyre itt nem térhettünk ki – további parázs viták tárgya. A *DAI*-ban közölt Árpád-unokák között nem sikerült még megnyugtatóan tisztázni Fali helyét.

Tasi felbukkanása azonban – ha lehet – még több fejtörést okozott a szöveg kutatóinak. Moravcsik Gyula sem tudott mást írni a *Byzantinoturcicában* a Τασις névhez, mint ami a *DAI* szövegéből kiolvasható: „Enkel des ungarischen Fürsten Árpád (M. X. Jh.)”;⁵² s a kommentárban is csak a vele kapcsolatos probléma rögzítésére tudott szorítkozni: „His parentage is not clear, as he is not mentioned in the list of Árpád’s grandsons at 40/56–9.”⁵³ E tekintetben tulajdonképpen máig nem jutott előbbre a tudomány.⁵⁴ A családfán nem szerepel az Árpád fiai által nemzett fiúk között, Árpád életben lévő unokái között mégis olvashatjuk a nevét. (Az anyai ágon számontartott rokonság az adott [szöveg]környezetben kizárható.)

A *DAI*-ban megőrződött Τασις szórvány a magyar szakirodalomban általában Tas, Tasi, Tasis, Tasész, Tasesz, Tász, Taszi alakban fordul elő. Leggyakrabban az első alakkal találkozunk.⁵⁵ Az Anonymusnál olvasható *Tosu pater Lelu* (20), *Tosunec patri Lelu* (41) és hasonló fordulatokban szereplő T(h)osut régtől fogva adják vissza Tas, illetve Thas néven a kutatók.⁵⁶

⁴⁸ Kristó: *i. m.* (32. j.) 42.

⁴⁹ Például: Tóth S. L.: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*. Szeged 2010; Tóth S. L.: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században)*. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged 2014. (Megjelent 2015-ben, majd javítva 2016-ban.)

⁵⁰ Kordé Z.: Falitzi. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Szerk. Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. Budapest (1994) 207.

⁵¹ Fehértói K.: Eltérő nézetek legrégibb személyneveink eredetéről. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. Kovács L. – Veszprémy L. Budapest (1997) 235–246, ebben 235: „az Árpád-fiak neveinek korábban – dús fantáziával és név vonatkoztatással – megalkotott magyarázata összeomlott”.

⁵² Moravcsik: *i. m.* (4. j.) II. 253–254 (II.² 300).

⁵³ Jenkins: *i. m.* (3. j.) 153.

⁵⁴ Lásd például: *Korai Magyar Történeti Lexikon. (9–14. század)*. Szerk. Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. Budapest (1994) 663. s.v. Tas; Kristó (1995): *i. m.* (7. j.) 132. 384. j.: „Tasis (magyarosan Tas) török eredetű név viselőjének kapcsolata az Árpád-dinasztiához nem világos, hiszen előbb Konstantin nem említi meg az Árpád-unokák között.”

⁵⁵ Tasnak olvasta a *DAI*-ban előforduló Τασις-t például: Karácsonyi: *i. m.* (30. j.) 140; Németh: *i. m.* (40. j.) 291. Bibó István recenziója: *A honfoglaló magyarság kialakulása. Népünk és Nyelvünk* 3 (1931) 11–38, ebben 25–26.

⁵⁶ Letenyei János például már 1790-ben Tasként (cc. 6, 20, 29, 53), illetve (a 21. *caputtól*) Thas formában írta át Tosu nevét: Letenyei J.: *Anonymus, az az: Bela királynak nevetlen író deákja a' ki ama hét-magyaroknak Szittyából Almos hertze'g vezérleése-alatt lőtt ki-jövetelőket meg-írta*. Pest (1790).

A *DAI* szövegének előtérbe kerülésével kézenfekvőnek tűnt egy Tas néven ismert történeti személyt keresni a görög alak mögött. Viszonylag korán kapcsolatba hozták Tosut a *DAI*-ban olvasható Τασις-szal, de ez az elmélet súlyos kronológiai nehézségeket vet fel. Anonymus tudósítása szerint Tosu / Tas a honfoglaló vezérek egyike, ily módon nemcsak unokája nem lehet Árpádnak, de a vérségi kapocs is kizártnak tűnik. Mindezek ellenére a két forrás híradását ugyanarra a személyre szokták vonatkoztatni.⁵⁷ Általánosságban elmondható, hogy a kutatók a *DAI* adatát tekintik valószínűbbnek, és így az Anonymusnál megfigyelhető ellentmondásokat próbálják feloldani.

A görög nyelvű forrásban semmilyen további adatot nem tudunk meg Tasról, ezért – bár születtek hipotézisek a családfán elfoglalt helyéről, s ezzel összefüggésben a magyarság X. századi történetében betöltött szerepéről – a forrás által megőrzött névalak elsősorban a nyelvészek számára bizonyult érdekesnek.

Gyóni Mátyás (már 1943-ban) amellett érvelt, hogy egy tővégi *-i* magánhangzóval is számolnunk kell, és *tāši* alakot rekonstruált,⁵⁸ ez került azután be a sokat idézett magyar fordításba. Minthogy az Anonymusnál szereplő *T(h)osu* (olv. *tošu*) nevet ő is azonosította a görög forrásban megőrzött Τασις-szal, abból indult ki, hogy abban is szerepel egy tővégi *-u* magánhangzó. Úgy gondolta, hogy a magyarba átkerülve a török *taš* szó először tővégi magánhangzó hozzájárulásával *tāši*, majd magyar *ā > o > a* hangváltozás, majd magánhangzó-illeszkedés, s végül a tővégi magánhangzó lekopása révén *tošu > tašu > taš* változáson esett át. Azt, hogy az egykorú ómagyar hangalak végén teljesen hangzó tővégi *-i* magánhangzó volt, a *DAI*-ban megfigyelt hangsúlyozási (pontosabban: hangsúlyjelölési) gyakorlatra alapozta: csak a teljes hangértékében hangzó szóvégi magánhangzók szerepelnek a kéziratban hangsúlyos hangjellel. A *végsgigmát* pedig az *étával* átírt *-i* végű magyar nevek után megszokott görögösítő végződésnek tekintette.

A Τασις görög alak átírását tekintve a nagy utazó, Jerney János felvetése („Árpád’ egyik unokája Tase, hihetőleg Tős vala”) nem váltott ki komoly visszhangot.⁵⁹

Már a XIX. században felmerült, hogy a Tas vagy Tosu név a török *’kő* megfelelője.⁶⁰ Fiók Károly azonban úgy vélte,⁶¹ hogy Τασις – Fióknál *Tas* vagy *Tász* – nevének magyarázata elsőre ugyan könnyen adódik a török *tās = kő* vagy az osztyák *taš = fertig* szóból,⁶² de fonetikai szempontból egyik megoldást sem találta kielégítőnek, s arra a megállapításra jutott, hogy „e név helyes megfejtését csak a *tāš = waare, heerde, vermögen, eigenthum* (Ahlqu.) elvont főnév nyújthatja, mert ennek *tās* mellékalakját ismerik a források mind a szurguti, mind az északi osztyák szójárából”.

⁵⁷ Nagy: *i. m.* (23. j.) 128; Pais D.: Jegyzetek Anonymushoz. *Magyar Nyelv* 32 (1936) 124–126, ebben 125–126; Gyóni: *i. m.* (42. j.) 130; Tóth S. L.: A konsztantinoszi Tas személyéhez. *Magyar Nyelv* 88 (1992) 469–474, ebben 470.

⁵⁸ Gyóni: *i. m.* (42. j.) 130.

⁵⁹ Jerney: *i. m.* (12. j.) 135.

⁶⁰ Vámbéry Á.: *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány.* Budapest (1882) 157, 171–172. Nagy G.: Árpádkori személynéveink és az Osl nemzetség eredete. *Turul* 9 (1891) (Első közlemény) 49–57, ebben 55, (Második és befejező közlemény) 112–130, ebben 128.

⁶¹ Fiók: *i. m.* (25. j.) 614.

⁶² Az osztyák szavak kapcsán rendszerint August Ahlquist munkájára hivatkozik, itt is: A. Ahlquist: *Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. I. Sprachtexte und Wörtersammlung.* Helsingfors (1880) 142.

Az elméletek közül mégis a török eredet és a 'kő' jelentés látszik felülkerekedni. Elsősorban Melich János és Pais Dezső kutatási eredményei alapján alakult ki az az álláspont,⁶³ mely szerint Tas neve török, de – mint a török eredetű neveink általában – nem abból a nyelvből való, mint amelyből legrégebbi török jövevényszóink származnak. Ligeti Lajos azzal egészítette ki elődei megállapításait, hogy a *Tas* név „világosan j-török nyelvi elnevezés”.⁶⁴ A nyelvészek többsége egyetértett abban, hogy Tas neve török köznévből keletkezett török személynévből lett magyar személynévre példa. Gombocz Zoltán szerint a Tas azon török névcsoportba tartozik, melyben a gyermek megszületésekor kapott nevet arról a tárgyról, melynek nevét először ejtették ki előtte.⁶⁵

Pais Dezső később megváltoztatta véleményét, s a Falicsinál már vázolt elmélethez igazodva, mely szerint az Árpád-fiai nevei a táplálkozással hozhatók összefüggésbe,⁶⁶ névvo-
natkoztatással a török *toš- 'füllen, vollständig machen'* alapján egy *tošu* melléknévi igenevet tett fel, melynek jelentése 'megtelt, jóllakott' volna.⁶⁷ Ligeti Lajos szerint azonban „e szellemes magyarázat turkológiai okokból elfogadhatatlan”.⁶⁸

Természetesen Tasi névvel is foglalkozott az a kutatási irányzat, mely szerint a magyarországi helynévanyagban megőrződtek Árpád fejedelem leszármazottainak nevei, és ahogy a Fajsz, úgy a Tas(s) településneveket is a *DAI*-ban olvasható Árpád-unoka nevére (Τασις) vezették vissza.

Szabó Károly például fent említett székfoglalójában Tasés nevét sem hagyta említetlenül, „kinek nevét a Duna mellett, a Zsolt és Taks nevét örökítő *Solt* és *Takson* helységek közt fekvő Tass falu tartotta fön”.⁶⁹ Pais Dezső pedig Anyonymus-magyarázataiban éppen a Csepel-sziget déli csücskénél lévő Tass (nála Tas) helységnevet használta fel az Anonymusnál olvasható Tosu és a *DAI*-ban szereplő Tasés azonosítására.⁷⁰

Míg Falinak a családfán való elhelyezése – a Falicsival való azonosítás miatt – általában nem okozott problémát, Tasi esetében a leszármaztatás osztotta meg leginkább a kutatókat.

C. A. Macartney szerint az Árpád-unokák 905 és 915 között születhettek,⁷¹ Kristó Gyula némileg korábbi időpontot is megengedve 885 és 910 közé datálta születésüket.⁷² Minthogy a *DAI*-ban nem szerepel, hogy Árpádnak melyik gyermeke révén volt unokája Tas, számtalan hipotézis született arra vonatkozóan, hogy ki lehetett Tas apja. Kristó Gyula és Makk Ferenc

⁶³ Melich J.: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. Az *ä* hang Árpád-kori előzőjének jelölése. *Nyelvtudományi Közlemények* 35 (1905) 112–126, ebben 120; Melich J.: Az Árpád-kori becéző keresztnévek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 3 (1907) 165–176, ebben 167; Pais D.: Régi személynéveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17 (1921) 158–163, ebben 159. és 162. Melich J.: *A honfoglalás kori Magyarország*. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/6) Budapest (1925–1929) 127.

⁶⁴ Ligeti L.: Álmós. *Magyar Nyelv* 22 (1926) 80–82, ebben 80.

⁶⁵ Gombocz Z.: Árpád-kori török személynéveink. III. *Magyar Nyelv* 10 (1914) 337–342, ebben 338.

⁶⁶ Németh: *i. m.* (40. j.)

⁶⁷ Pais: *i. m.* (39. j.) 96–97.

⁶⁸ Ligeti L.: Régi török eredetű neveink. *Magyar Nyelv* 75 (1979) 259–273, ebben 263.

⁶⁹ Szabó (1860): *i. m.* (6. j.) 147.

⁷⁰ Pais: *i. m.* (57. j.) 125.

⁷¹ C. A. Macartney: *The Magyars in the Ninth Century*. London (1930) 109.

⁷² Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest (1980) 40.

egyik családfáján Árpád ismeretlen, Jutocsa és Zolta között született ötödik fiának (N.) a fia, N. azonban ott nem a hiányolt Liüntika.⁷³

Már Pecz Vilmosnak az volt a „meggyőződése”, hogy „Tases nem lehet más, mint Árpád egy ötödik, Liuntis (Liunti, Levente) nevű fiának a fia”,⁷⁴ s a császár feledékenységével magyarázta, hogy Liuntis neve kimaradt a genealogikus összeállításból.⁷⁵ Tanulmánya végén Árpád ötödik (valójában elsőszülött) fiának gyermekeként tüntette fel Tasit. Őt idézve Karácsonyi János,⁷⁶ majd Manojlović is hasonlóan rajzolta meg a családfát.⁷⁷ Herbert Schönebaum szerint sem volt szükségszerű, hogy Phalés és Tasés testvérek legyenek.⁷⁸ A családfán pedig – Pecz nyomán – *Liuntis* fiaként szerepelteti *Tasést*.⁷⁹ Később Uhrmann Iván is eljátszott a gondolattal, hogy mivel Levente és Tas neve is hiányzik a genealógia egy adott pontján (holott jelenlétük indokolt lenne, hiszen a forrás más helyén szóba kerülnek), nem lehetett-e Tas éppen Levente gyermeke, s csak valamilyen „figyelmetlenség”, talán másolói tévesztés miatt maradtak ki a genealógiából.⁸⁰

Árpád első- és negyedszülött fiait, Tarkacsut és Zoltát nem szokták kapcsolatba hozni Tassal.

László Gyula szerint a családfán második fiúként említett Üllő (Ιέλεχ) fia volt Tas.⁸¹ Ezt Ligeti Lajos is tényként kezelte.⁸² Györffy György is így gondolta, aki a Jeleg (Ielech) fiaként említett Ezeleg (Ezelech) nevet csak félreértésnek, tolmácsolási hibának tartotta.⁸³

Az elmélet több ponton vitatható, annyi azonban bizonyos, hogy Ezeleg neve nehezen helyezhető el a családfán. Az első fiú fiáról, Teveliről azt olvashatjuk a szövegben, hogy meghalt, de az élő unokák között Ezeleg, Falicsi és Taksony helyett Faliról, Tasiról és Taksonyról esik szó. Első látásra tehát logikusnak tűnne a következtetés, hogy (mivel Falit Falicsinak szokták érteni) Tas Ezeleggel lenne azonos. De a két név eltérő eredete és jelentése miatt nem valószínű, hogy ugyanaz a személy szerepelne két névvel.⁸⁴

⁷³ Kristó Gy. – Makk F.: *Árpád-házi uralkodók*. Budapest (1986) 69. Liüntikát itt még Tarkacsuval azonosították; a későbbi átdolgozásokban Tarkacsu mellett, külön szerepel Liüntika, kettejük között kérdőjeles egyenlőségjellel.

⁷⁴ Pecz: *i. m.* (6. j.) 9.

⁷⁵ Pecz: *i. m.* (6. j.) 9.

⁷⁶ Karácsonyi (1907): *i. m.* (30. j.) 139, ahol Τασής apja Λιούντιος (*sic*).

⁷⁷ G. Manojlović: *Studije o spisu „De administrando imperio” cara Konstantina VII. Porfirogenita. Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* 187 (1911) 1–132, ebben 124: a családfa és 125. 2. és 4. j.

⁷⁸ H. Schönebaum: *Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*. (Ungarische Bibliothek 5) Berlin – Leipzig 1922. 48. 3. j.

⁷⁹ Schönebaum: *i. m.* (78. j.) 49.

⁸⁰ Uhrmann I.: Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 30 (1987–1988) 206–226, ebben 220–221.

⁸¹ László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest (1944) repr. 217.

⁸² Ligeti: *i. m.* (68. j.) 262.

⁸³ Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 191–242, ebben 197–198: „Figyelemre méltó, hogy az unokák másodszori felsorolásakor, ahol az élők és elhaltak közt tesz különbséget, Ezelech neve már nem olvasható, viszont szerepel Tas, akit fentebb, a származtatásnál nem említett. Azt hiszem, hogy Ezelech neve a fordításkor félreértésből keletkezett. Amikor az informátor közölte, hogy »ez Elech nemzette fiát, Tas«, s ezt a tolmács közvetítette, akkor a görög feljegyző Tās-on görög névelőt érzett helytelen használatban; ezt elhagyta és az apa, Elech nevét a magyar ez névelővel tette meg személynévnek. »Ézelő« nevű családtag nézetem szerint nem volt. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a tolmács szláv ember volt.”

⁸⁴ Tóth *i. m.* (57. j.) 471.

Wertner Mór *Tast Ezelech* fiának, *Jelech* unokájának tette meg.⁸⁵ A Herényi István által megrajzolt családfán is Ezeleg fiaként, Árpád dédunokájaként szerepelt Tas.⁸⁶ Mint Fali esetében is láthattuk, itt is a latin fordítás vezette félre a kutatókat.

Nagy Géza szerint Tas „Falis nagyfejedelem és Taksony unokatestvére”.⁸⁷ Ezt a vérségi kapcsolatot azonban sem a görög szöveg, de még a latin fordítások sem támasztják alá.

Legelfogadottabb az a nézet, amely szerint Tas a családfa harmadik ágához tartozott: Pray György a családfán *Jutotzas* fia *Phalitzim* fiaként tüntette fel *Tasest*,⁸⁸ de elgondolása háttérben – mint láttuk – a hibás latin fordítás állt. Már Domanovszky Sándor úgy gondolta, hogy *Phalitzis*nak öccse volt *Tases*,⁸⁹ de Hóman Bálint és Bartoniek Emma is eképpen vélekedett.⁹⁰ Pais Dezső nyelvészeti alapon jutott ugyanerre a megállapításra,⁹¹ Dümmerth Dezső – sokat vitatott, népszerűsítő jellegű – munkája révén pedig szélesebb körben is elterjedt ez a nézet.⁹² Várady László szerint is Jutocsa másodszülött fia lehetett Tas, ő azonban Jutocsát azonosítja Ezelech-kel,⁹³ s rá hivatkozva ez került a *DAI* német fordításának lapalji jegyzetébe is.⁹⁴

Tóth Sándor László is a Jutocsától – Árpád harmadik fiától – való származtatást tartotta a legvalószínűbbnek.⁹⁵ „Az a tény, hogy Tas a harmadik ág elsőszülötte (Falicsi) és a negyedik ág elsőszülötte (Taksony) között szerepel, egyértelművé teszi, hogy Tas a harmadik ághoz kapcsolódik, Falicsi öccseként. E feltevésünket az is megerősíti, hogy a bizánci császár Falicsi és Tas unokatestvéreként (hexadelphosz [*sic*] autón) említi Taksonyt, viszont kettejük kapcsolatáról nem emlékezik meg, ami arra enged következtetni, hogy testvérek lehettek. A három élő unoka sorrendje tehát véleményünk szerint jelzi az ágak sorrendjét, ezen belül pedig az életkort.”⁹⁶ Ez pedig még egy fontos kérdést felvet: Tas beleilleszthető-e, és ha igen, hogyan, az Árpádok trónöröklési rendjébe.

Mint láthattuk, a *DAI* közkinccsé válása óta foglalkoztatja a kutatókat (nyelvészeket, filológusokat, történészeket egyaránt) a két fejedelmi unoka, Fali és Tasi személye. A honfoglaló magyarság történetének megismerése szempontjából oly becses forrásból elődeink nyelvhasználatát, a társadalmi és politikai viszonyokat, s az új hazában történő megtelepedés re-

⁸⁵ Wertner: *i. m.* (6. j.) 636.

⁸⁶ Herényi: *i. m.* (43. j.) 74. A névhez fűzött 122. jegyzetben Herényi „Györffy Elődeink 122”-re hivatkozik, de ott (Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest [1975] 2. bővített kiadásában) csak a *DAI* fent idézett szöveghelye olvasható Moravcsik Gyula fordításában.

⁸⁷ Nagy G.: Trónöröklés az Árpádok alatt. *Turul* 32 (1914) 19–25, ebben 24. és 25.

⁸⁸ Pray: *i. m.* (17. j.) 343. q) jegyzet, majd Pray: *i. m.* (18. j.), ahol a kiadásokban szereplő *Tase* helyett *Thase*-t irt. Katona István bírálata erre is vonatkozott (Katona: *i. m.* [19. j.]).

⁸⁹ Domanovszky S.: A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában. *Budapesti Szemle* 1913. 367–398, ebben 382.

⁹⁰ Hóman – Szekfü: *i. m.* (28. j.) 144; Bartoniek: *i. m.* (26. j.) 804.

⁹¹ Szempontok Árpád-kori személynéveink vizsgálatához. In: Pais – Mikesy: *i. m.* (39. j.) 97.

⁹² Dümmerth D.: *Az Árpádok nyomában*. Budapest (1977) (2003⁶) melléklet. A könyv szakmai megítéléséhez lásd Kordé Zoltán recenzióját: *Századok* 118 (1984) 1038–1040.

⁹³ Várady L.: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. Textanalysen und Reinterpretation der Aussagen des Konstantinos Porphyrogenetos über die Politikgeschichte der Ungarn. *BZ* 82 (1989) 22–58, ebben 50 és 58.

⁹⁴ *Die Byzantiner und Ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos.* (Byzantinische Geschichtsschreiber 19) Übersetzt, eingeleitet und erläutert von Klaus Belke und Peter Soustal. Wien (1995) 197. 443. j.

⁹⁵ Tóth S. L.: A magyar fejedelmi méltóság öröklődése. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 83 (1986) 7. (és későbbi közleményeiben).

⁹⁶ Tóth: *i. m.* (57. j.) 472.

konstruálását szolgáló hipotézisekhez is segítségül hívták a klasszikus szöveghelyet. A szűkszavú forrás miatt és más források hiányában azonban a korszakra vonatkozó megállapítások jelentős hányada szükségképpen hipotetikus marad.

Az Árpád-házi uralkodók öröklési rendjét illetően sem alakult ki konszenzus a történettudományban. A kérdéskör rendkívül összetett jellege miatt itt és most nem kívánunk állást foglalni ezekben a vitás kérdésekben. Fali és Falicsi azonosítását külön kell választanunk Falicsi (szintén csak a *DAI*-ból ismert) fejedelemségétől, ezért Falicsinak a fejedelmek sorában betöltött helyét illetően már fentebb sem bonyolódunk részletekbe. Az alábbiakban is csak röviden térünk ki a Tasi szerepét érintő elméletekre.

Bartoniek Emma Falicsi öccseként trónörökösnek tartotta Tasi, és a *senioratus* elvét szem előtt tartva úgy gondolta, végül azért nem lett fejedelem, mert korábban meghalt vagy mert fiatalabb volt Taksonynál.⁹⁷ A genealógiai listán a négy Árpád-fi négy utóda és a következő mondatban szereplő három unoka közti ellentmondást Tóth Sándor úgy próbálta feloldani, hogy véleménye szerint az első állításban csak az elsőszülöttek tűnnek fel, a többi fiútestvér pedig – Tas kivételével – 948-ra elhalálozott, így felesleges lett volna felsorolni őket. Mint-hogy – véleménye szerint – az utódlásnál elsősorban az ágak elsőszülöttei jöhettek számításba, úgy gondolta, hogy Tas nem volt számottevő tagja az Árpád-nemzetségnek, és Falicsi öccseként az utódlásból eleve ki volt zárva.⁹⁸ Uhrmann Iván véleménye szerint a császár Tasi a „még élő – tehát trónörökösnek szóba jöhető – Árpád-utódok között említi meg”.⁹⁹

Többek véleménye szerint a forrás a fejedelmi cím birtokosát és két várományosát nevezte meg Fali, Tasi és Taksony személyében.¹⁰⁰

Nagy Géza elképzelhetőnek tartotta, hogy „Falis után még unokatestvére, Tas is nagyfejedelem volt”.¹⁰¹ Nagy Géza – általában az Árpád-utódok trónutódlásával kapcsolatban – azzal érvelt, hogy mivel a magyarság török környezetből kiszakadva jutott el a jelenlegi hazába, a törökség szokásait hozta magával. A török népeknél pedig a testvérek vagy unokatestvérek követték egymást az uralkodásban, kor szerint.¹⁰²

Ez a felvetés elgondolkodtató és megfontolandó, de Fali (nála *Falis*) és Tasi (*Tas*) viszonyára nem alkalmazható, mivel – mint említettük – a görög szöveg alapján igen kicsi a valószínűsége annak, hogy Φαλῆς és Τασις unokatestvérek lettek volna. Az unokatestvérek kapcsolatának megjelenítése viszont – véleményünk szerint – fontos lehet, ennek ellenére mind ez idáig nem kapott elég hangsúlyt a kutatásban.¹⁰³ Természetesen kikövetkeztethető, hogy a felsorolt három Árpád-unoka egymásnak unokatestvére, de éppen ezért feltűnő, hogy Taksony előtt külön is megemlíti ezt a rokonsági fokot a szöveg (οἱ δὲ ἑγγονοὶ αὐτοῦ, ὃ τε Φαλῆς καὶ ὁ Τασις καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτῶν, ὁ Ταξίς, ζῶσιν).

⁹⁷ Bartoniek: *i. m.* (26. j.) 804.

⁹⁸ Tóth: *i. m.* (57. j.) 474.

⁹⁹ Uhrmann: *i. m.* (80. j.) 220–221.

¹⁰⁰ Tóth: *i. m.* (57. j.) 473.

¹⁰¹ Nagy: *i. m.* (87. j.) 25.

¹⁰² Nagy: *i. m.* (87. j.) 21.

¹⁰³ Ebben az is közrejátszott, hogy az 1950-es görög–magyar kétnyelvű kiadásban (178–179) és Györffynek az azt felhasználó szemelvénygyűjteményében (Györffy Gy.: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest [1986³] 122.) sajtóhiba (?) következtében kimaradt az „unokatestvérük” szó.

Tóth Sándor már rámutatott arra, hogy mivel a forrásban azt olvashatjuk Taksonyról, hogy Fali és Tasi unokatestvére volt, Fali és Tasi szorosabb kapcsolatban lehetett egymással. Ő arra a következtetésre jutott, hogy testvérek voltak.

Véleményünk szerint azonban még ennél is közelebb állnak egymáshoz és olyannyira összetartoznak, hogy a két név (Φαλῆς, Τασης) valójában nem más, mint a Φαλίτζης névnek egy romlott szövegváltozata; csak a másolók tolla teremtette őket.

A *De administrando imperio*-nak négy kézírata maradt fenn.¹⁰⁴ Ebből háromban a teljes mű szövege, egyben csak egy rövid részlete olvasható. Legfontosabb a *Codex Parisinus Graecus* 2009 (korábban *Parisinus* 2661),¹⁰⁵ amelynek 3^r–211^r foliumain olvasható a DAI szövege. A kódex utolsó oldalán (211^v) a másoló záró bejegyzéséből kislábizálható,¹⁰⁶ hogy a könyvet Michaél Roizaités másolta és a kódex Ióánnés Dukas *kaisar* tulajdonát képezte, aki X. Kónstantínos Dukas császár (1059–1067) fivére volt. Ióánnés Dukas *kaisar* tevékenységéről a 1059 és 1081 közötti időszakból vannak adatok, ezért szokás feltételezni, hogy a XI. század vége felé másolták ezt a kéziratot. További érvként említik, hogy ugyanezen az oldalon egy későbbi kéz bejegyzése 1098/99-re vonatkozik, amely év a kézirat datálásakor *terminus ante quem*-ként szolgálhat. Brigitte Mondrain szerint paleográfiai alapon akár XII. századi is lehetne a párizsi kézirat,¹⁰⁷ de egyéb szempontokat is figyelembe véve mégis a XI. századi másolás a valószínűbb.

A többi DAI-kézirat XVI. századi másolat: a Vatikáni Könyvtárban őrzött *Palatinus Graecus* 126-ot a *Codex Parisinus Graecus* 2009-ről másolta 1509-ben Antónios Eparchos. Ugyancsak a párizsi kéziraatra megy vissza a modenai Este-könyvtár 179 [III. F. 1] jelzetű kódexében a 2^r–6^v oldalakon olvasható rövid részlet (a DAI 15–21. fejezetei) is. Ezt Andreas Darmarios másolta, ezért 1560–1586-ra datálják. A *Parisinus* 2967 pedig már a XVI. századi vatikáni kéziratról 1509 és 1529 között készült másolat.

Felmerült, hogy már a *Codex Parisinus Graecus* 2009-et sem az eredeti kézitről, hanem egy korábbi másolatról másolta Michaél Roizaités. A 45. *caputhoz* (Tornikés *synkellos*ról) írt marginális bejegyzés – amely Roizaités kezétől származik – feltételezhető *terminus post quem*-je 979; ebből kiindulva Moravcsik Gyula a kiadás Bevezetésében vázolt *stemmában* az eredeti kézirat és a párizsi kézirat között feltételezett egy köztes másolatot (X) is.¹⁰⁸ A *codex Parisinus gr.* 2009-ben felfedezhető számtalan szövegromlás szintén valószínűtlenné teszi, hogy azt a példányt az eredetiről másolták volna. A magyar kutatók általában elfogadják ezt a felvetést,¹⁰⁹ Aleksei Shchavalev azonban felülbírált Moravcsik *stemmáját*, és úgy látta, hogy szükségtelen a köztes kézirat (X) beiktatása.¹¹⁰ Véleményünk szerint a *scholion* nem elegendő

¹⁰⁴ A kézirati hagyományról lásd Moravcsik Gyula Bevezetését a magyar fordítás előtt: Moravcsik: *i. m.* (1. j.) 15–24.

¹⁰⁵ A kódexet digitális másolaton tanulmányoztam, melyhez az ELTE Eötvös József Collegium Byzantium Központ OTKA NN 104456 számú pályázatának jóvoltából jutottam hozzá.

¹⁰⁶ Βίβλος καίσαρος Ἰωάννου τοῦ Δούκα γραφῆ(σα) χερσὶν οἰκογενοῦς οἰκέτου Μιχα(ή)λ ὀνόματι τοῦ Ροῖζαίτου †

¹⁰⁷ B. Mondrain: La lecture du *De administrando imperio* à Byzance au cours des siècles. *Travaux et Mémoires* 14 (2002) 485–498, ebben 490–491.

¹⁰⁸ Moravcsik – Jenkins: *i. m.* (2. j.) 33.

¹⁰⁹ Harmatta: *i. m.* (33. j.) 106–107.

¹¹⁰ A. S. Shchavalev: Treatise *De Administrando Imperio* by Emperor Constantine VII Porphyrogenitus: Date of the Paris. gr. 2009 Copy, Years of Compiling of the Original Codex, and a Hypothesis about the Number of Authors. *Studi Ceranea* 9 (2019) 681–704, ebben 685.

indok az X létezésének feltételezéséhez, a szövegromlások nagy száma azonban mégiscsak a többszöri másolást valószínűsíti.

A kéziratban vakarások, javítások, pótlások és a betűk, illetve szavak utánhúzása is megfigyelhető. Legalább hat különböző kéz beavatkozása különíthető el a főszövegben, s a lap-széli bejegyzések is hat különböző kéztől származnak (a másolón kívül elsősorban kései, XIV–XVI. századi olvasók kezétől). Roizaités is eszközölhetett javításokat, de a legtöbb változtatás XIV. századi vagy még annál is későbbi.¹¹¹

A *DAI* számos hibát és következtelenséget tartalmaz, s nem egy helyen értelmezhetetlennek tűnik a szöveg. De mindezekért – írja Moravcsik Gyula – nem magát a császárt kell hibáztatnunk, hanem a szövegeket másoló munkatársait, illetve első lejegyzőit vagy azokat az ismeretlen személyeket, követeket, foglyokat, tolmácsokat, akikre az egyes tudósítások végeredményben visszamennek.¹¹² A Moravcsik Gyula által felsorolt lehetséges hibaforrásokat egy további tévesztési lehetőséggel egészítenénk ki: a későbbi másolók is okozhattak torzulásokat a szövegben. Több évtizedes kutatómunkája és alapos kollacionálásai során Moravcsik Gyula is több másolói tévesztésre figyelt fel.¹¹³ Előfordult, hogy a másoló kihagyott egyes szavakat, melynek következtében a szöveg értelmetlenné vált (így például: 1₄, 9₁₉, 13₇₇, 22₆₁, 26₇₁, 46₉₅), bizonyos helyeken pedig csak konjektúrával javítható a szöveg (így például: 13₁₇₇, 29₅₀, 29₂₂₉, 38₃₃, 42₂₃, 53₁₀₁). A helyesírási kérdések tisztázása (vagyis annak megállapítása, hogy nyelvi sajátossággal vagy másolói tévesztéssel van dolgunk) legalább ilyen nehéz feladat.

Részben könnyebb, részben nehezebb javítani a szöveget ott, ahol máshonnan ismert műből készült kivonatokról van szó. Gondot ekkor az idézett mű szövegahagyományában előforduló olvasatok megítélése okozhat. Itt azonban, a *DAI* szóban forgó helyén feltehetőleg (egy vagy több) dokumentáris forrásról van szó.

A mű jelenlegi szerkezete és az egyes datálható részek alapján a folyamatos írás és/vagy szerkesztés lehetőségét kizárhatjuk.¹¹⁴ Összefoglalva a kutatás mai állását (pontosabban a legelfogadottabbnak tűnő nézeteket),¹¹⁵ röviden azt mondhatjuk, hogy a *DAI* valószínűleg egy VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) korabeli tematikus gyűjtőmunkával kezdődött, melyet fia, Konstantin irányítása alatt folytattak.¹¹⁶ A különböző művekből kimásolt vagy kivonatolt szemelvényeket egy gyűjteménybe (dossziéba) rendezték össze.¹¹⁷ A megkezdett mű magja történeti-diplomáciai jellegű volt, ehhez járultak később a(z) alkalmasint más jellegű kiegészítések. A korábban általánosan elfogadott feltételezéssel szemben, mely szerint a könyvet Konstantin a fiának, a későbbi II. Rhómanos császárnak adományozta volna, mégpedig an-

¹¹¹ Moravcsik – Jenkins: *i. m.* (2. j.) 20.

¹¹² Moravcsik (1950): *i. m.* (1. j.) 7.

¹¹³ Lásd például: Moravcsik Gy.: Szövegkritikai megjegyzések Konstantinos Porphyrogennetos magyar fejezeteihez. *Nyelvtudományi Közlemények* 50 (1936) 285–293; Moravcsik Gy.: Levente és Álmos. *Magyar Nyelv* 22 (1926) 82–84.

¹¹⁴ Bury: *i. m.* (5. j.) 524–525.

¹¹⁵ A szakirodalomban olvasható elméletek összefoglalását lásd Bollók Á.: A De administrando imperio és keletkezése kora az újabb kutatások tükrében. *Századok* 151 (2017) 1291–1332.

¹¹⁶ C. Sode: Untersuchungen zu *De administrando imperio* Kaiser Konstantins VII. Porphyrogennetos. In: *Varia V.* Szerk. P. Speck. (ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 13.) Bonn 1994. 147–260.

¹¹⁷ A munkamódszerre vonatkozó elképzeléseket Cyril Mango dolgozta ki Theophanés-kutatásai kapcsán, majd Paul Speck több művében továbbfejlesztette azokat. Az elmélet alakulásáról bővebben (a szakirodalom összefoglalásával) lásd: Sode: *i. m.* (116. j.).

nak 14. születésnapjára,¹¹⁸ mára az tűnik valószínűbbnek, hogy az összegyűjtött anyagot csak Konstantin halála után (egyesítették és) másolták össze egyetlen kéziratba, az akkori félkész állapotában. Ennek a(z össze)másolásnak a lehetséges időpontja szintén vitatott kérdés.¹¹⁹

Sode hipotézise meggyőzőnek tűnik,¹²⁰ de még mindig adósak vagyunk a magyarázattal, hogy milyen forrásból került az adott szakasz a gyűjteménybe, szakirodalmi kifejezéssel: a mappába vagy dossziéba. A 38. fejezettel kapcsolatban Kapitánffy István már kimutatta, hogy az korábbi bizánci követjelentésre megy vissza,¹²¹ és bár Kristó Gyula próbálta ezt cáfolni, az általa felhozott érvek nem rendítették meg Kapitánffy István tézisé. A 40. *caput*-ban olvasható adatokat az általánosan elfogadott vélekedés szerint Bulcsú és Termacsu (Árpád dédunokája) szolgáltatta egy bizánci követjárás idején a császárnak. Ezt a konstantinápolyi követjárást 948 körülre szokták keltezni a kutatók.¹²²

Azonban a *DAI* 40. *caput*-ja sem egységes: világosan elkülönül a fejezet utolsó hat mondata, melyeket – legalábbis az utolsó öt mondatot – egy később mellélt „aktaként” értelmezhetünk (az első mondat esetleg az előzményekhez történő összefűzést szolgálhatta). Az elkülönítést a tartalmi ellentmondások mellett (mint Liüntika szerepeltetése, illetve mellőzése) formai jellemzők is sugallják: minden egyes mondat az Ἰστῆον, ὅτι fordulattal kezdődik. Bury szerint a (műben máshol is előforduló) Ἰστῆον, ὅτι bevezető formulával kezdődő szakaszok a műhöz előkészített kiegészítő megjegyzések.¹²³ Moravcsik Gyula úgy gondolta, hogy ezek a bevezető szavak azoknál a szakaszoknál fordulnak elő, ahol a szerző régebbi forrás(ok)-ból idéz.¹²⁴ Az Ἰστῆον, ὅτι-t „tudnivaló, hogy” fordulattal adta vissza, de a ὅτι-t, melyet legfeljebb idézőjellel gondolt volna érzékeltetni, végül nem tüntette fel a magyar fordításban. Jenkinsnek a szövegkiadáshoz adott angol fordításában egyik bevezető formulának sincs nyoma.¹²⁵ Juan Signes-Codoñer mutatott rá arra, hogy a két eltérő (funkciójú) bevezető formula támogatást jelenthet annak megállapításához, hogyan keletkezhetett a *De administrando impe-*

¹¹⁸ Jenkins: *i. m.* (3. j.) 6. Shchavlev szerint nagyobb a valószínűsége annak, hogy a *DAI* a 950-es évek közepén készült, és Konstantin nászajándéknak szánta fiának, az Anastasia Theophanóval kötött házassága alkalmával. Annyit azonban bizonyosnak tart, hogy még Konstantin életében állították össze a művet, valamikor 952 és 959 között (Shchavlev: *i. m.* [110. j.] 687).

¹¹⁹ Sode szerint Basileios Lekapénos *parakoimómenos* idején, Mondrain viszont azt feltételezi, hogy csak Ióánnés Dukas *kaisar* számára másolták le először.

¹²⁰ Ennélfogva a tanulmány megszövegezése során – a régebbi szakirodalommal szemben – nem említettük Bíborbanszületett Konstantint a *DAI* szerzőjeként. Lásd Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* (MTA BTK MÓT Kiadványok 1) Szerk. Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. Budapest (2014) 267–271, ebben 268.

¹²¹ Kapitánffy I.: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *AntTan* 43 (1999) 283–285. (= Kapitánffy I.: *Hungarobyzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban.* Szerk. Mayer Gy. – Farkas Z. Budapest (2003) 139–144.)

¹²² A korábbi nézetek összefoglalását és a 948-as dátum részletes indoklását lásd: Moravcsik Gy.: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: *Szent István-Emlékkönyv. I.* Szerk. Serédi J. Budapest (1938) 387–422, ebben 391–397. (Rövidebben: Moravcsik Gy.: *Studia Byzantina.* Budapest [1967] 329.)

¹²³ Bury: *i. m.* (5. j.) 538.

¹²⁴ Moravcsik (1950): *i. m.* (1. j.) 11.

¹²⁵ Megjegyzendő, hogy az *editio princeps*-ben – és annak nyomán a többi latin fordításban – csak a második, az Árpád fiáról tudósító mondat kezdődik *sciendum*mal (*sciendum vero*), a többi mondat elején az *Et* kötőszó, a *rursus* adverbium, a *-que* simuló kötőszó, illetve az *autem* kötőszó jelzi, hogy a *sciendum* tulajdonképpen a többi mondatra is vonatkozik. (Az első Ἰστῆον, ὅτι-val kezdődő mondatot a latin fordításban *Et* kötőszó vezeti be.) Ez azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a latin fordítás a hat mondatot összefüggő szöveggént értelmezi.

rio.¹²⁶ Aleksei Shchhavelev ezt a gondolatmenetet vitte tovább, és arra a következtetésre jutott, hogy a ὄτι-val bevezetett szakaszokat a császár, az Ἰστέον, ὄτι-val kezdődő részeket egy művelt társszerző (*Anonymous Collaborator*) írta.¹²⁷ Shchhavelev elvetette a „dosszié-elméletet”, de véleményünk szerint a két hipotézis nem zárja ki egymást.

Akármelyik elméletet fogadjuk is el, azzal mindenképpen számolnunk kell, hogy a két bevezető formulával idézett adat(sor)ok nem közvetlenül kerültek a műbe. Nem tudhatjuk, hogy az Árpád családjával kapcsolatos tudnivalókat magyar földön vagy Konstantinápolyban jegyezték-e le. A forrás jellegéből adódóan valószínűnek tűnik, hogy magyar anyanyelvű szóbeli adatközlőtől („magyar informátortól”) származnak a 40. *caput* Ἰστέον, ὄτι bevezető (vagy idéző) formulával kezdődő mondatainak adatai, de azt nem tudjuk, hogy az, aki Árpád fejedelem utódainak leszármazását rögzítette, tudott-e magyarul, vagy esetleg tolmács segítségével szorult.¹²⁸ Mindenesetre annyi valószínűnek tűnik, hogy a feltehetőleg az állami levéltárban őrzött feljegyzéseket legalább egyszer lemásolták, amikor a dossziéba bekerültek, azután még egyszer, amikor összeállították a művet, s még egyszer a XI. század végén. Ez utóbbi változat az, amely már számunkra is elérhető. A szóbeli közlés után tehát – az esetleges köztes másolatoktól eltekintve is – legalább négyszer írták vagy másolták le a számunkra oly becses szövegrészletet.

Az már a kódex egyik korai bizánci olvasójának is feltűnhetett, hogy az unokák felsorolásánál hiba csúszott a szövegbe.¹²⁹ A 115. *folium versó*jának bal oldali lapszélén Árpád lezármazottainak neveit ugyanis külön kiemelve is olvashatjuk. A más színű (vörös) tintával írt bejegyzések – a nyelvtani esetek megőrzésével – szó szerint megismétlik a főszövegben előforduló neveket. Árpád után a négy fia, majd azok fiai mind szerepelnek a lap szélén is, akárcsak a dédunoka, Termacsu. A Faliról és Tasiról szóló rész mellett azonban üres maradt a lapszél.

Véleményünk szerint az általunk hibásnak feltételezett szöveghely több szakaszban jött létre: a feltehetőleg (talán szóvégi elválasztás vagy a lapszélén több sorba írt megjegyzés miatt) két sorba írt Φαλι|τζς nevet X/XI. századi kiejtés után, a X/XI. században jellemző *minuscula* írással (olykor *maiuscula* elemekkel) két névnek írták le (vagy oldották fel) és görögösítő végződéssel látták el. A két név között eredetileg nem volt írásjel, ezért a τε - kai kötőszó párral kapcsolták össze őket. Az unokatestvér szó az *eredeti* szövegben fontos lehetett a lejegyző

¹²⁶ J. Signes-Codoñer: Los eslavos en las fuentes bizantinas de los siglos IX–X: el 'De administrando imperio' de Constantino Porfirogeneto. *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones* 13 (2004) 115–131, ebben 126–127 [*non vidí*].

¹²⁷ Shchhavelev: *i. m.* (118. j.) 691.

¹²⁸ A műben szereplő dokumentáris források létrejötte során a tolmácsok közreműködésére már Bury is felhívta a figyelmet: Bury: *i. m.* (5. j.) 540; Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 198. a magyarokról szóló híradások mögött szláv tolmácsot sejtett, sőt később odáig ment, hogy „egy morva misszió nevelkedett bolgár pap” volt a tolmács (Györffy [1984]: *i. m.* [29. j.] 682.). Harmatta János is egyetértett egy szláv tolmács feltételezésével (Harmatta: *i. m.* [33. j.] 109.), Kristó Gyula viszont erősen kritizálta Györffyt, amiért közvetítő szerepét feltételezte (Kristó: *i. m.* [32. j.] 38.).

¹²⁹ A nemzetközi színvonalú hazai bizantinológiai kutatások követendő irányát vázolja Farkas Zoltán rámutatott arra is, hogy a bizánci források szövegének megállapításához és megértéséhez elengedhetetlen, hogy tágabb (bizánci) összefüggésben vizsgáljuk a szövegeket. Az eredeti kézirat(ok) tüzetes vizsgálatával, az adathordozó, az írás és a kontextus együttes figyelembevételével, a bizánci szerzők és másolók céljait és munkamódszereit szem előtt tartva, a legújabb kutatási irányzatok és módszerek alkalmazásával kell megkísérelnünk helyreállítani a szövegeket (Farkas Z.: A magyar őstörténet bizánci forrásai. In: *Annales. Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve I. [2013–2014]* Szerk. Kis A. F. Piliscsaba [2015] 127–138, ebben 135–136.).

(vagy megbízója) számára; Taksony rokonsági fokát Phalitzishez képest akarta vele meghatározni.¹³⁰ A két név után azonban az egyes szám *genitivusban* álló αὐτοῦ névmásnak nem volt már értelme (hiszen Taksony nemcsak Tasésnak, hanem Falésnak is unokatestvére lett volna), s ezért javíthatta valamelyik másoló a (számára értelmesebb) többes szám *genitivusi* alakra, αὐτῶν-ra. A *DAI* szövegében több olyan romlott szöveghelyet is találhatunk, melyeknél a fentiekhez hasonló másolási hibá(ka)t (másolói „javítás[ok]at”) feltételezhetünk.¹³¹

Arra, hogy a párhuzam nélkül hagyományozódott tulajdonnevek esetében milyen körülmények között kell eljárunk, a vizsgált családfa szöveghagyománya is több példát szolgáltat. A párizsi kéziratban a 115^v 9. sora elején, a ὁ Ταρκατζοῦς ἐποίησεν υἱὸν folytatásaképpen, τὸν Τεβέλη olvasható (az *accusativusban* álló tulajdonnév természetesen kis kezdőbetűvel szerepel). A fent említett *scholiasta* azonban, aki a bal oldali lapszélre kigyűjtötte a szövegben előforduló tulajdonneveket, az első szótagot (τε) – első ránézésre talán simuló kötőszónak olvasva – elhagyta, és csak βέλη-t jegyzett fel a lapszélre névként. A marginális bejegyzés a kézirat egyik későbbi olvasójától származik, a *DAI* szövegének megállapítása szempontjából nincs jelentősége. De intő példaként szolgálhat arra, hogy a tulajdonnevek rekonstrukciójakor az esetleges másolói tévedések (vagy „javítások”) valószínűségét sem zárhatjuk ki.¹³²

Mindezek fényében hipotézisünk következményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze: Azt a megközelítést elvethetjük, hogy Phalitzis és Phalés egy és ugyanazon személy; legfeljebb Φαλίτζις és Φαλῆς και ὁ Τασῆς azonosságáról beszélhetünk. A fentiekből következik, hogy ezek közül a Φαλίτζις lehetett az eredeti névalak, amelyből a kézirati hagyományozódás során lett két név. Annak megállapítása, hogy a Falicsi / Felicsi magyar névalak hogyan jött létre (-csi kicsinyítő képzővel, vagy másképpen), illetve, hogy mit jelent a név, nyelvészeti kompetenciát igényel, s tisztázása nem volt ennek a tanulmánynak a célkitűzése. A nyelvészeti rekonstrukcióknak továbbra is van létjogosultsága abban a tekintetben, hogy a hibát vétő másoló korában hogyan ejthették az elferdített tulajdonneveket. Arra vonatkozóan azonban az elferdített nevek már nem szolgálhatnak adatokkal, hogy Árpád unokáinak mi volt a neve. A Tasés névvel már nem kell külön foglalkozni, hiszen Árpádnak nem volt Tas nevű unokája. Ez persze nem zárja ki azt, hogy Tas vezérrel számolhassunk a magyarság IX–X. századi történelmét meghatározó személyek között. Az ő személyének és szerepének tisztázása azonban már az Anonymus-kutatás dolga; a kutatás során nem kell figyelembe venni a *DAI* idézett szöveghelyét. A Tas(s) nevű településnevek vizsgálata ugyancsak annak figyelembevételével lehetséges, hogy ezek *nem* Árpád-házi személy nevét őrzik. Tas – egyesek által lehetségesnek ítélt – fejedelemségével (vagy egyáltalán: esélyével a fejedelemségre) pedig szintén nem kell a továbbiakban számolnunk.

¹³⁰ Talán a hatalomnak a „mostani fejedelem” utáni várományosát akarták hangsúlyozni vele (s emiatt kerülhetett a genealógia a szövegbe). Ezért Ezeleg fiát sem kell hiányolnunk, s az ifjabb fiúgyermek sem bírtak jelentőséggel a bizánci diplomácia szemszögéből.

¹³¹ Lásd például a sokat vitatott Ἀτελκούζου 38,30 (110^r 9. sor) – Ἐτὲλ και Κουζοῦ 40,24 (114^r 7. sor) problémáját.

¹³² A családfa utóéletéhez még egy adalék: A párizsi kézitról készült vatikáni másolatban hiányzik az az adat, hogy ki volt Ielech fia. A ὁ δὲ δεῦτερος υἱός, ὁ Τέλεχ ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ἐζέλεχ tagmondatból kimaradt ugyanis az ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ἐζέλεχ szakasz. Az azonos végződés miatt (-έλεχ) feltehetőleg „megugrott” a másoló szeme (*lapsus oculo-rum*), és Τέλεχ neve után az Ἐζέλεχ-et követő résszel folytatta a másolást. Mivel az *editio princeps* a vatikáni kézirat alapján készült, száz évig, az újabb kiadás elkészültéig csonka volt a szöveg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen tanulmány a NKFIH NN 124539 (Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizánccon innen és túl) pályázat keretében készült.

SUMMARY

De administrando imperio, a text traditionally attributed to Emperor Constantine VII Porphyrogenitus, provides unique data on the early history of the Hungarians (besides much else). In the absence of parallel sources, the Greek forms of proper nouns have formerly been used to reconstruct Hungarian personal names primarily by the analogies of place names and by semantic tools. This study approaches the Greek text of the genealogical tree of the Árpáds from a new perspective by examining the manuscript tradition and by applying the tools of the auxiliary sciences (palaeography, codicology).

Keywords: *DAI*, the descendants of Prince Árpád, Falicsi, Fali, Tasi, copying errors, marginal notes

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

